

ODKAZY NA LITERATURU

IMIGRANTI A KOLONISTÉ

Problematiku východních oblastí osídlených Němci zpracoval Walter Kuhn – v tradici „výzkumu osídlení východních německých oblastí“. Při něm Němci občas vrážejí „klín“ do „počeštěného“ území. Práce je však materiálově bohatá a mnohotvárná. Walter Kuhn: *Die deutsche Ostsiedlung in der Neuzeit*. 2 sv., Köln/Graz 1965/67.

Český pohled na problematiku předkládá na rozsáhlém společenskovedním pozadí František Graus (ed.): „Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht“, in: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Sigmaringen 1975.

Mimořádně bohatý materiál shromáždil také Rudolf Turek: *Böhmen im Morgengrauen der Geschichte*. Wiesbaden 1974 (původní vydání *Čechy na úsvitě dějin*. Praha 1963).

Herder je citován dle: *Zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. IV. díl. Riga/Leipzig 1791, 16. kniha, kapitola 4.

Emanuel Rádl: *Válka Čechů s Němci*, Praha 1928 a 1993.

K Ústí nad Labem byly využity údaje, které publikoval Tomáš Staněk: *Verfolgung 1945*. Wien/Köln/Weimar 2002; srov. původní české vydání *Perzekuce 1945*. Praha 1996.

„VÝROBA“ NACIONALISMU V ČECHÁCH

Základní literatura k nacionalismu: Hans Kohn: *Die Idee des Nationalismus. Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*. Frankfurt a. M. 1962. – Ernest Gellner: *Nationalismus und Moderne*. Berlin 1990. – Eric J. Hobsbawm: *Národy a nacionalismus od roku 1780*. Brno 2000. – Pro námět této knihy obzvláště zajímavý je Miroslav Hroch: *Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*. Praha 1968. Jde o studii k problematice „národního uvědomění“ Čechů, Litevců, Estonců, Finů, Norů, Vlámů a Slováků se zvláštním zřetelem na raně nacionální „čilou vlasteneckou agitaci“.

O Palackém informuje studie, kterou publikoval Joseph Frederick Zacek: *Palacký. The Historian as Scholar and Nationalist*. Den Haag 1970.

Nejnovější českou studii napsal Jiří Kořalka: *František Palacký 1798–1876*. Praha 1998.

Vylíčení souvislostí vývoje před rokem 1848 a v roce 1848 viz Friedrich Prinz (ed.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren*. Berlin 1993. – Jan Křen: *Konfliktní společenství 1780–1918*. Praha 1990. – Hugo Hantsch: *Die Nationalitäten-Frage im alten Österreich und das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung*. Wien 1953.

O vývoji historiografie v tomto období viz Richard Georg Plaschka: *Von Palacký bis Pekař. Geschichtswissenschaft und Nationalbewusstsein bei den Tschechen*. Graz/Köln 1955.

Zajímavé informace o době předbřeznové podává Josef Pfitzner: *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahr 1848*. Augsburg 1926. Kniha tohoto autora, pozdějšího náměstka pražského primátora v době nacistické okupace, je ovšem problematická tím, že postuluje politické spojení mezi Němci v Čechách, na Moravě a ve Slezsku („die Sudetendeutschen“), které v této podobě před rokem 1848 neexistovalo.

Jednotlivé biografické studie: Friedrich Prinz: *Hans Kudlich (1823 bis 1917)*. München/Wien 1962. – Ernst Karl Sieber: *Ludwig von Löhner. Ein Vorkämpfer des Deutschtums in Böhmen, Mähren und Schlesien im Jahre 1848/1849*. München/Wien 1965. – Karl Bosl (ed.): *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder*. Sv. 2. München/Wien 1976. Zde zvláště studie, které napsali Hubert Rösel o Josefu Dobrovském, Emil Schieche o Antonínu Bočkovi, Christoph Stölzl o Johannu svobodném pánu Liebigovi a Friedrich Prinz o Lvu hraběti Thunovi.

Charakteristiku odboje českých stavů v letech 1618–1620 jako „konspirace několika kavalírů“ podal Josef Pekař: *Smysl českých dějin*. Praha 1929.

Zajímavé prameny se nacházejí v dvojjazyčné edici dokumentů: *Odsun – Die Vertreibung der Sudetendeutschen/Vyhnání sudetských Němců. Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas*. Sv. 1: *Vom Völkerfrühling und Völkerzwist 1848/49 bis zum Münchner Abkommen 1938 und zur Errichtung des „Protectorats Böhmen und Mähren“ 1939*. Výběr a zpracování: Roland J. Hoffmann/Alois Harasko. Vydal Sudetendeutsches Archiv, München 2000.

ŽALÁŘ NÁRODŮ

Základní a nejpodrobnější dílo k období, jež líčí tato kapitola, napsal český historik Otto Urban. Jeho kniha vyšla v roce 1982 v Praze pod titulem *Česká společnost 1848–1918*. Zde byla citována podle rozšířeného německého vydání *Die tschechische Gesellschaft 1848–1918*. 2 sv. Wien/Köln/Weimar 1994. Urban pohlíží na problematiku z české perspektivy, občas však čtenář postrádá kritiku velkých ikon, například Nerudy a Havlíčka, jakož i důkladné vyličení českého antisemitismu. V následujícím období však autor usiloval o objektivitu a od *Österreichische Forschungsgemeinschaft* za to obdržel cenu pojmenovanou po Antonu Gindelym. Gindely byl významný pražský historik 19. století pohybující se mezi mlýnskými kameny německého a českého šovinismu. V očích Němců byl Čechem, pro Čechy naopak nebyl dosti český.

K tomu též Jiří Kořalka: *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815–1914*. Wien 1991. *Česky Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, doplněné a rozšířené vydání. Praha 1996.

Všechny důležité dokumenty in: Raimund Friedrich Kaindl: *Der Völkernkampf und Sprachenstreit in Böhmen im Spiegel der zeitgenössischen Quellen*. Wien/Leipzig 1927.

O mladočeské straně informuje kniha, kterou publikoval Bruce M. Garver: *The Young Czech Party 1874–1901 and the Emergence of Multiparty System*. New Haven 1978. Na stejné téma: Stanley B. Winters: „The Young Czech Party (1874–1914): An Appraisal“, in: *Slavic Review* 28 (1969). Obě práce jsou vzhledem k tvrdému nacionalismu mladočechů značně „empirické“ a rezervované, jsou však materiálově bohaté a solidní.

Suverénní velkou studii zpracoval Garry B. Cohen: *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague 1861–1914*. Princeton NJ 1981.

K rozdělení Karlovy univerzity na německou a českou univerzitu viz Ferdinand Seibt (ed.): *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. München 1984.

K Schönenerovi a Luegerovi srov. Peter G. J. Pulzer: *Die Entstehung des politischen Antisemitismus in Deutschland und Österreich 1867–1914*. Gütersloh 1966.

O postojích rakouské sociální demokracie informuje standardní práce, kterou publikoval Hans Mommsen: *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Wien 1963.

Základní myšlenka Karla Rennera – osobnostní princip – je nejlépe shrnuta in: Rudolf Springer (Rennerův pseudonym): *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien/Leipzig 1906.

K moravskému vyrovnání srovnej Horst Glassl: *Der mährische Ausgleich*. München 1967.

O mladém Masarykovi informuje Roland J. Hoffmann: *T. G. Masaryk und die tschechische Frage*. Sv. 1. München 1988. Hoffmannova důkladná studie sahá do roku 1909.

NÁRODNÍ STÁT, KTERÝ NEBYL NÁRODNÍ

Obsáhlý materiál o období první republiky skýtá kniha, jejímž autorem je německý sociální demokrat Johann Wolfgang Brügel: *Tschechen und Deutsche 1918–1938*. München 1967. Brügel byl v ČSR řadu let asistentem ministra Ludwiga Czecha, člena německé sociální demokracie. Byl tehdy angažovaným zástupcem německého aktivismu v první republice a rovněž sociální politiky svého šéfa, usilujícího o odsunutí národnostní otázky do pozadí. Měl blízko k takzvané Zinnerově skupině londýnského sociálnědemokratického exilu, která vyzývala sudetoněmecké exulanty, aby vstupovali do řad československého vojska, přestože Beneš nebyl ochoten poskytnout Němcům záruky pro poválečné období. Z tohoto důvodu je Brügelův obraz Jaksche (který nechtěl od prvního dne emigrace a bez jakéhokoli příslibu ze strany Čechů potvrdit právní kontinuitu

první republiky) zkršený. Autor knihy však čerpá z pramenného materiálu a využívá především četná akta německého Zahraničního úřadu (Auswärtiges Amt), jakož i příspěvky publikované v emigračním tisku a velice usiluje o spravedlnost mezi národy.

V článku „Die Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei“, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 8 (1960), hodnotí J. W. Brügel Beneše mnohem kritičtěji než ve svém velkém díle. Také k této kapitole viz Jan Křen: *Konfliktní společenství*, c. d.

Ze sudetoněmecké produkce je důležitá práce, jejímž autorem je Rudolf Hilf: *Deutsche und Tschechen. Bedeutung und Wandlungen einer Nachbarschaft in Mitteleuropa*. Opladen 1986.

Zajímavý sborník článků nabízejí Jörg K. Hoensch a Dušan Kováč (ed.): *Das Scheitern der Verständigung. Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik 1918–1938*. Essen 1994.

Podobně důležitá jako Brügelova práce je kniha, jejímž autorem je Friedrich Prinz: *Geschichte Böhmens 1848–1948*. München 1988. Tato kniha je napsána „sudetským Němcem pro sudetské Němce“, je však velice vzdálena jakémukoli revizionismu nebo revanšismu.

O Wilsonovi píše Werner Brecht: *Selbstbestimmung und imperiale Herrschaft*. Münster 1992. – Jürg Martin Gabriel: *Theorien der internationalen Beziehungen: von Images zu Weltbildern*. Eidgenössische Technische Hochschule Zürich, Forschungsstelle für internationale Beziehungen, Beiträge Nr. 9, April 1997. – Henry R. Nau: „Why ‚the Rise and Fall of the Great Powers‘ Was Wrong“, in: *Review of International Studies* 27 (2001), s. 579–592.

Okolnosti předcházející vzniku první republiky lze sledovat podle originálních textů Masarykových a Benešových. Viz: T. G. Masaryk: *Světová revoluce: za války a ve válce 1914–1918*. Praha 1925. – Edvard Beneš: *Der Aufstand der Nationen, der Weltkrieg und die tschechoslowakische Revolution*. Praha 1929 (autorizovaný zkrácený překlad z českého jazyka od Camilla Hoffmanna). *Česky Světová válka a naše revoluce I–III*. Praha 1927–1928.

O Masarykovi viz mj. Thomas Mann: „Thomas Masaryk (1937)“, in: *Gesammelte Werke in 13 Bänden*, sv. 12: Politische Aufsätze und Briefe. Frankfurt a. M. 1960.

O slovenské otázce pojednal v řadě publikací Jörg K. Hoensch, například „Die Verfassungsstruktur der ČSR und die slowakische Frage“, in: Karl Bosl (ed.): *Die demokratisch–parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. München/Wien 1975. V tomto sborníku je zařazena rovněž zajímavá analýza, kterou zpracoval Wolf Oschlies: „Die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1918–1938)“.

Mnoho detailů postihl Emil Čapek: *Politická příručka ČSR*. Praha 1931.

Základní práce ke slovenské otázce: Jörg K. Hoensch: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik*. Köln/Graz 1965.

O Josefu Seligerovi viz Klaus Zessner: *Josef Seliger und die nationale Frage in Böhmen. Eine Untersuchung über die nationale Politik der deutschböhmisches Sozialdemokratie 1899–1920*. Stuttgart 1976.

O Konradu Henleinovi srovnej nové práce, jejichž autory jsou Volker Zimmermann: *Die Sudetendeutschen im NS-Staat. Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. Essen 1999, a Ralf Gebel: „*Heim ins Reich! Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*“. 2. vydání, München 2000.

Vlastní stanoviska Wenzela Jaksche: Wenzel Jaksch: *Sucher und Känder, Patriot und Europäer (Gesammelte Schriften)*. 2 sv. München 1967. – K biografii: Martin K. Bachstein: *Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie*. München/Wien 1974. – K Jakschovi velmi působivě: Peter Becher: „Auf den Spuren eines grossen Demokraten. Dankesrede anlässlich der Verleihung des Wenzel-Jaksch-Gedächtnispreises 2002“. München 16. 12. 2002 (Typoskript).

Mnoho dokumentů opět přináší Hoffmann/Harasko: *Odsun – Die Vertreibung der Sudetendeutschen*, c. d.

K teorii národního státu srovnej Peter Glotz: *Der Irrweg des Nationalstaats. Europäische Reden an ein deutsches Publikum*. Stuttgart 1990.

PROTEKTORÁT

„TENTO PROSTOR MUSÍ JEDNOU BÝT NĚMECKÝ“

Základním výzkumem období protektorátu se zabývá Detlef Brandes. To platí pro jeho dvousvazkové dílo *Die Tschechen unter deutschem Protektorat*. 2 díly (1939–1942; 1942–1945). München 1969/75. Ještě více to platí pro jeho novější práci *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*. München 2001. Jako člen německo-české a německo-slovenské historické komise má Brandes přesný přehled o senzibilitě obou stran. Především mu však nechybí smysl pro spravedlivé hodnocení.

Slovenskou problematiku viz nejlépe Hoensch: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik*, c. d. Týž: *Geschichte Böhmens. Von der slawischen Landnahme bis zur Gegenwart*. München, 3. aktualizované vydání, 1997.

Zajímavé doplnění nabízí Vojtěch Mastný: *The Czechs under Nazi Rule. The Failure of National Resistance, 1939–1942*. New York/London 1971.

Autor se oprostil od ryze českého národního pohledu a zpracoval materiálově bohatou, nezávislou studii.

Do stejného kontextu náleží – z pozice německé sociálnědemokratické emigrace, respektive Zinnerovy skupiny zpracovaný – druhý svazek díla, jehož autorem je Johann Wolfgang Brügel: *Tschechen und Deutsche 1939–1946*. München 1974.

Prameny nabízejí *Acta Occupationis Bohemiae et Moraviae* Československé

akademie věd: *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947*. Sestavil, předmluvou a poznámkami opatřil Václav Král. Praha 1964. Pokud se dokumentů týče, je tento svazek spolehlivý. Králova předmluva je ovšem napsána podle komunistického interpretačního schématu.

Mnoho materiálu skýtá rovněž svazek, jehož editorem je Karel Novotný: *Edvard Beneš: Odsun Němců z Československa. Výbor z pamětí, projevů a dokumentů 1940–1947*. 2. vydání, Praha 2002.

K názorovým výměnám v londýnské emigraci viz Martin K. Bachstein: *Wenzel Jaksch, c. d. – Friedrich Prinz: „Jaksch und Beneš im Londoner Exil und die Frage der Aussiedlung der Sudetendeutschen“*, in: *Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum* 15 (1974). – Peter Heumos: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945. Politische und soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation*. München 1989.

O sudetoněmeckém odboji viz Leopold Grünwald: *Sudetendeutscher Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Für Frieden, Freiheit, Recht*. Benediktbeuren 1986, jakož i Grünwaldovu autobiografii: *Wandlung. Ein Altkommunist gibt zur Protokoll*. Wien 1979.

K Terezínu viz stále ještě H. G. Adler: *Theresienstadt 1941–1945. Das Antlitz einer Zwangsgemeinschaft. Geschichte, Soziologie, Psychologie*. Tübingen 1955.

Fakta o Benešově jednání s Molotovem a Stalinem v prosinci roku 1943 publikoval Vojtěch Mastný: „The Beneš–Stalin–Molotov Conversations in December 1943. New Documents“, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* N.F. 20 (1972), s. 367–402. V českém překladu citováno dle: *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty*. Díl 2 (červenec 1943 – březen 1945). Státní ústřední archiv v Praze 1999. Editoři: Jan Němeček, Helena Nováčková, Ivan Štoviček, Miroslav Tejchman. Dokument 60: 1943, 14. prosince, Moskva – Záznam J. Smutného o rozhovoru E. Beneše s V. M. Molotovem. Str. 134–144. Dokument 63: 1943, 16. prosince, Moskva – Záznam J. Smutného o rozhovoru E. Beneše s V. M. Molotovem. Str. 148–163.

Reinharda Heydricha nejlépe vyličil Joachim C. Fest: *Das Gesicht des Dritten Reiches*. München 1963, zde citováno dle 4. vydání z roku 1975. Zajímavé příspěvky k tématu viz Barbara Coudenhove-Kalergi/Oliver Rathkolb (ed.): *Die Beneš-Dekrete*. Wien 2002. Zde především články, jejichž autory jsou Volker Zimmermann, Václav Kural a Bohumil Doležal.

Mnoho dokumentů o českém národním odboji, například texty z podzemního periodika *V boj*, zpřístupnil překladem do německého jazyka Roland J. Hoffmann, který je také bude v příštím roce publikovat ve 2. svazku edice dokumentů *Odsun – Die Vertreibung der Sudetendeutschen*.

VYHNÁNÍ – PRAVÁ UKÁZKA NÁRODNOSTNÍ ČISTKY

Hlavní podklady pro tuto kapitulu přináší velké dílo: *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*, 2 svazky, které vydal Theodor Schieder, Berlin 1957. – Stejně důležitá a nový stav výzkumu postihující je kniha, jejímž autorem je Tomáš Staněk: *Perzekuce 1945: perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945*. Praha 1996. – S ní lze srovnat poslední díl mnohokrát citované zásadní Brandesovy knihy: *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945*, c. d., zejména pak 6. kapitolu „Der Beginn der Vertreibung und die Potsdamer Konferenz“.

Pro srovnání byl zajímavý pohled do české historiografie. Šlo především o publikaci, kterou pro ministerstvo kultury České republiky zpracovali Zdeněk Beneš a Václav Kural: *Rozumět dějinám. Vývoj německo-českých vztahů v českých zemích 1848–1948*. Praha 2002. V této knize lze velmi dobře sledovat takřikajíc „oficiální verzi“ české strany. Rovněž z českého pohledu napsaná, avšak starší je práce: Radomír Luža: *The Transfer of the Sudeten Germans. A Study of Czech-German Relations, 1933–1962*. New York 1964.

K použitým dokumentům: K dispozici jsou jednak zážitky účastníků publikované ve druhém svazku výše zmíněné práce, kterou napsal Theodor Schieder (1957), jednak zejména svazek vydaný v roce 1951: *Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen*, který zpracoval Wilhelm Turnwald. Tento svazek vydal předchůdce sudetoněmeckého landsmanšaftu „Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung sudetendeutscher Interessen“ (Pracovní společenství pro hájení sudetoněmeckých zájmů). Předmluvou jej opatřili tři reprezentanti sudetských Němců – křesťanský sociál Hans Schütz, konzervativce Rudolf Lodgman von Auen a sociální demokrat Richard Reitzner. V předkládané knize byly použity jen ty svědecké výpovědi, které vznikly na základě vlastních zážitků, nikoli tedy zprávy z doslechu, které jsou mezi původně publikovanými materiály rovněž zastoupeny.

Kromě toho byly použity dokumenty, které uchováva ve svých fondech Bundesarchiv, Ausgleichsarchiv v Bayreuthu (signatura: Ost-Dok). Tyto dokumenty mají podobný charakter jako ty, které počátkem padesátých let publikoval Turnwald. Proti nim jsou občas vznášeny argumenty založené na kritice pramenů. Eva Hahnová a Hans Henning Hahn citují novináře Svena Felixe Kellerhofa, který k tomu říká: „Za uvedenou vraždu či zabití a za zmíněné znásilnění byla prémie.“ „Die Deutschen, ‚ihre‘ Vertreibung und die sog. Beneš-Dekrete“, in: *Transit, Europäische Revue* 23, 2002, s. 103–116. Toto tvrzení je neudržitelné.

Jako takové je odhaluje výzkum Matthiase Behra, který pojednal o problémech spojených s kritikou pramenů na stránkách *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* (Heft 3/1998, s. 370 a n.) a ke zmíněné tematice se brzy chystá předložit další práci. Vzpomínky a zážitky účastníků byly – nekoordinovaně – sbírány již v roce 1945. Za mnohé z těchto příspěvků nebyl

vyplácen žádný honorář. Zmíněná kritika se vztahuje na určité zprávy, zejména z let 1946 a 1947, které byly vypracovány na podnět spolku známého jako Bad Nenndorfer Kreis. Vědecká komise pověřená zdokumentováním vyhnání uznala existenci tohoto problému. Z podnětu Hanse Rothfelse vypracoval Martin Broszat „metodu kritického zpracování dokumentů“. Všechny prameny, které publikoval Theodor Schieder, jsou již autentizovány a verifikovány podle této metody a jejich použitelnost přezkoumána. Za patřičné odkazy děkuji dr. Matthiasu Behrovi.

Tato svědectví jsou samozřejmě „subjektivní“. Pokud však chceme nechat vypovídat samy oběti, je to nevyhnutelné. Tyto výpovědi jsou ovšem spolehlivé jen natolik, nakolik mohou být spolehlivé vzpomínky lidí. Nelze také nikdy vyloučit, že někteří svědkové svá líčení pod vlivem bezprostřední zlosti tu a tam přeháněli. Povšechné podezření – na způsob „To vše je jen štvavá sudetoněmecká propaganda“ – je však v každém případě falešné. Výpovědi použité v této knize byly konfrontovány s celkovým pramenným materiálem. K „velkým dějinám“ (Praha, Landškrouna, Brno, Ústí, Postoloprť atd.) jsou nyní k dispozici četná svědectví, takže citované výpovědi a zážitky mohou být nahrazeny mnoha jinými.

Zápisky samozřejmě odrážejí tehdejšího ducha doby. Oběti z řad sudetských Němců byly rovněž předtím zpracovány nacistickou propagandistickou mašinerií. Proto hovoří jeden ze svědků o brutálním kápoři jako o „polském Židovi“ a je patrné, že si myslí: Žádný div, že nás mučí, když je to „polský Žid“. Z tohoto ohledu je třeba získaná svědectví správně pochopit a zařadit. O to jsme se zde pokusili.

K Benešovým dekretům viz Coudenhove-Kalergi/Oliver Rathkolb: *Die Beneš-Dekrete*, c. d. – Beppo Beyerl: *Die Beneš-Dekrete. Zwischen tschechischer Identität und deutscher Begehrlichkeit*. Wien 2002. – Otto Kimminich: „Die Beneš-Dekrete. Eine Beurteilung aus völkerrechtlicher Perspektive“, in: *Odsun – Die Vertreibung der Sudetendeutschen*. Begleitband zur Ausstellung. Vydal Sudetendeutsches Archiv, München 1995, s. 96–112. – Eckart Klein: *Benesch-Dekrete und europäische Rechtsordnung – rechtliche Handlungsmöglichkeiten*. Potsdam 2003 (rukopis). – Dekrety vydali Karel Jech/Karel Kaplan: *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: dokumenty*. 2 sv. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Brno 1995. Německo-české vydání, které zpracoval Karel Jech, připravuje k vydání pražský Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

K událostem v Praze viz Elisabeth Marnegg: „Prager Tagebuch“, in: Coudenhove-Kalergi/Rathkolb: *Die Beneš-Dekrete*, s. 38. – H. G. Adler: *The- resienstadt 1941–1945*, c. d.

K Lanškrounu srovnej Franz J. Gauglitz: *Landskroner Not und Tot*. Vlastním nákladem, Wiesentheid 1997. Seznamy mrtvých publikované v této knize zřejmě zahrnují všechny – i později – zemřelé obyvatele zkoumaných míst. V této knize byla použita jen kapitola týkající se Lanškrouna, čísla vycházejí ze Staňkovy práce. Citát Barbary Coudenhove-Kalergi

- pochází z: „Die Wiederkehr des Vergangenen“, in: Coudenhove-Kalergi/Rathkolb: *Die Beneš-Dekrete*, c. d.
- K Brnu: *Der Brüner Todesmarsch 1945, die Vertreibung und Misshandlung der Deutschen aus Brünn. Eine Dokumentation*, sestavili Hanns Hertl, Erich Pillwein, Helmut Schneider, Karl Walter Ziegler. Gerlingen 2000.
- Článek Oty Filipa in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30. 5. 1990.
- K událostem v Ústí: Staněk, *Perzekuce 1945*, c. d. Schieder: *Die Vertreibung*, c. d. i jinde. Srovnej též Otfريد Pustejovsky: *Die Konferenz von Potsdam und Massaker von Aussig am 31. Juli 1945. Untersuchung und Dokumentation*. München 2001. Týž a Julius Meissner: „Das Aussiger Massaker vom Dienstag, dem 31. Juli 1945. Neue Befunde und Erkenntnisse“, in: *Jahrbuch für sudetendeutsche Museen und Archive* 2002. München 2003, s. 109 a n. – Julius Meissner: *Erlebte Erinnerungen an das Aussiger Massaker vom 31. Juli 1945*. Tett nang 2003.
- K Postoloprům: Staněk: *Perzekuce 1945*, c. d. – Beneš/Kural: *Rozumět dějinám*, c. d. Protokoly Markova výslechu přeložil z originálních dokumentů Herbert Voith. Dokument ministra vnitra „Informace pro pana ministra“ ze dne 2. 7. 1947 je na každé straně přerazítkován razítkem: „Archiv ministerstva vnitra Praha“. Z češtiny přeložil Herbert Voith.
- K politice Spojenců srovnej Bradley F. Abrams: „Alliierte Planungen und Entscheidungen, zur Nachkriegslösung des deutsch-tschechischen Konflikts“, in: Coudenhove-Kalergi/Rathkolb: *Die Beneš-Dekrete*, c. d., s. 188 a n. – Alfred M. de Zayas: *Die Angloamerikaner und die Vertreibung der Deutschen*. Berlin 1999, s. 10.
- K problematice znovuosídlení: Adrian von Arburg: *Osídlování – Die Besiedlung der Grenzgebiete der böhmischen Länder 1945–1950. Forschungsstand und ausgewählte Probleme*. Diplomová práce. Universität Wien 2001.
- K vysídlení Maďarů srovnej Schieder: *Die Vertreibung*, c. d. – Brandes: *Der Weg zur Vertreibung*, c. d. – Srovnej István Deák: „Die Vergessenen. Die Vertreibung der Ungarn aus der Slowakei“, in: Coudenhove-Kalergi/Rathkolb: *Die Beneš-Dekrete*, c. d., s. 107 a n.
- K osudu Židů, především pak německých Židů po roce 1945: Reuven Assor: „Deutsche Juden‘ in der Tschechoslowakei 1945–1948“, in: *Odsun – Die Vertreibung*, Begleitband, c. d., s. 299 a n. – K tomu srovnej též Adler: *Theresienstadt*, c. d., a Beneš/Kural: *Rozumět dějinám*, c. d.
- K akci Ullmann: Emil Werner: „Die Antifa-Transporte in den Westen“, in: *Odsun – Die Vertreibung*, Begleitband, c. d., s. 277 a n.
- K pohledu na Beneše srovnej Raymond Aron: *Erkenntnis und Verantwortung. Lebenserinnerungen*. München/Zürich 1983. – John Colville: *Downing Street Tagebücher 1939–1945*. Berlin 1988.
- Dokumenty:
- Zdravotní sestry: MvW Turnwald: *Dokumente zur Austreibung*, c. d., s. 63.
- Lassmann: Schieder: *Die Vertreibung*, sv. 2, dokument č. 12, s. 44 a n.
- Ferdinand Marek: *Prager Tagebuch von Elisabeth Marnegg*, in: Couden-

hove-Kalergi/Rathkolb: *Die Beneš-Dekrete*, c. d. – Anna Wagenknecht, Ost-Dok 2, č. 214. – Alfred Kling: Dr. E. Siegel, Ost-Dok 2, č. 313. Matz: tamtéž. – Kurt Köhler: Gauglitz: *Landskroner Not*, s. 35. – Ilse Piecho: Guido Knopp: *Die grosse Flucht. Das Schicksal der Vertriebenen*. München 2001 s. 367. – Gisi Seidlová: Turnwald: *Dokumente zur Austreibung*, c. d. – Dr. med. Hans Wagner, Ost-Dok 2, č. 314; Dr. Norbert Schlebeck, Ost-Dok 2, č. 249; Dr. Schmidt, Ost-Dok 2, č. 313; Henriette Panzer, Ost-Dok 2, č. 239; Vincenc Stadler, Ost-Dok 2, č. 239; Johann Reitter, Ost-Dok 2, č. 296.

Články z listů *Rudé právo*, *Stráž severu*, časopisu *Obzory* a dalších tiskovin, jakož i dokumenty z fondů Státního ústředního archivu v Praze přeložili Roland J. Hoffmann a další.

OBJASNĚNÍ NEBO ZÚČTOVÁNÍ? EPILOG

K základním problémům pojednávaným v tomto epilogu viz:

Hans-Ulrich Wehler: *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*. München 2001. – Karl Schlögel: „Tragödie der Vertreibungen. Über das Erfordernis, ein europäisches Ereignis neu zu erzählen“, in: *Lettre Internationale* č. 60, 1/2003. – Norman M. Naimark: *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe*. London 2001; k tomu recenze Benjamina Schwarze in: *The Atlantic Monthly*, prosinec 2002.

K problematice etnicko-sociálních konfliktů srovnej: *Globale Trends 2002. Fakten, Analysen, Prognosen*, ed. Ingomar Hauchler, Dirk Messner, Franz Nuscheler. Frankfurt a. M. 2001.

K právním problémům srovnej Alfred M. de Zayas: *Die Angloamerikaner*, c. d., jakož i Otto Kimminich: „Die Beneš-Dekrete“, c. d. Jiné pojetí pojmu „genocida“ přináší Felix Ermacora: *Die sudetendeutschen Fragen*. München 1992.

K tématu historizující politiky srovnej „Gewalt und Vertreibung“, in: *Transit, Europäische Revue* 23, 2002; zde zejména Jacques Rupnik: *Das andere Mitteleuropa. Die neuen Populismen und die Politik mit der Vergangenheit*. Jeho pokus vylíčit vyhnání, k němuž došlo po roce 1945, jako „daň za porážku“, je ovšem nanejvýš sporný.

K duchovnímu a dějinnému pozadí srovnej István Bibó: *Die Misere der osteuropäischen Kleinstaaterei*. Frankfurt a.M. 1992. – Mark Mazower: *Der dunkle Kontinent. Europa im 20. Jahrhundert*. Berlin 2000.

K národnímu státu a nacionalismu srovnej mé dřívější práce *Der Irrweg des Nationalstaats*, c. d., a „Die Krankheit Nationalismus“, in: *Die Zeit*, č. 12 ze 17. března 1995.